

Pakėlus dangčius

Moteryų istorijos eskizai: XIX a. antra pusė–XX a. pirmą pusę. Sudarė Birutė Avižinienė ir Ramunė Bleizgienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024. 416 p.

Vilma Žaltauskaitė

Lietuvos istorijos institutas
El. paštas vilsimas@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2241-3768>

Straipsnių rinkinį šiuo lakonišku ir talpiu pavadinimu sudarė literatūros mokslininkės Birutė Avižinienė ir Ramunė Bleizgienė. Jos ne vienus metus dirba moterų literatūros tyrimų lauke ir įvairiais aspektais, įvairiomis teorinėmis prieigomis nagrinėja XIX a. pabaigos–XX a. pirmųjų dešimtmečių Lietuvos literačių kūrinius ir biografijas, šių kūrėjų vietą literatūros istorijos ir istorijos diskursuose. Nesileisiu į jų tyrimų konkretybes, nes nuorodų į juos skaitytojas ar skaitytoja ras ne viename šio straipsnių rinkinio tekste.

Ši knyga – ypatingas akademinis įvykis. Joje siekiama apmąstyti moterų istorijos tyrimų dinamiką šiuolaikinėje nepriklausomoje Lietuvoje. Tai – tarpdisciplininis tyrimas, kuriame literatūros, istorijos, menotyros mokslininkai reflektuoja moterų istorijos studijų raidą ir kartu reprezentuoja jų lygį, akademinį įdirbį, taip pat nurodo dar tik aktualizuojamas, Lietuvos istoriografijoje gana naujas tyrimų temas (pavyzdžiui, smurto, kančios, seksualumo, jausmų, negalios, atgailos raiška įvairaus pobūdžio moterų tekstuose ir tekstuose apie jas). Sudarytojos įvadiniame straipsnyje nurodo, kad ėmėsi „punktyru nužymėti nepriklausomoje Lietuvoje atliktų tyrimų, kūrusių XIX a. antrosios pusės–XX a. pirmosios pusės moterų istoriją, žemėlapi“ (p. 7). Jame galima pamatyti ir nuosekliais tyrimais užpildytą erdvių, ir atrasti, anot sudarytojų, tyrimų „nepadengtas vietas“. Ypač atidžiai atlikti tyrimai analizuojami Avižinienės ir Bleizgienės *Įvade*, „Moterų istorijos tyrimai nuo 1990-ųjų iki dabar“ (p. 7–43). Šis straipsnis sukuria viso rinkinio teorinį pagrindą ir ašį. Be to, sudarytojos *Įvade* detalios ir dėmesingai aptaria kiekvieno rinkinyje publikuojamo autoriaus tyrimo vietą ir reikšmingumą straipsnių rinkiniui (p. 37–43). Savitai *Įvadą* praplečia ir papildo Dalios Leinartės straipsnis „Lietuviškojo feminizmo transformacijos Rytų ir Vidurio Europos kontekste“ (p. 47–61). Jame „pirmą kartą istoriografijoje siūloma

istorinės Lietuvos moterų savivokos XIX a. pabaigoje, tarpukariu, sovietmečiu ir atkūrus Lietuvos nepriklausomybę apžvalga“ (p. 47). Sudarytojų įsigilinimą į moterų istorijos tyrimų problemas rodo ir keturiolikos rinkinio straipsnių sugrupavimas į tris dalis: „Moterų socialinės grupės kaita“ (p. 45–147), „Nuo istorinių moterų iki moterų istorijoje“ (p. 149–219), „Moterų istorija iš moterų literatūros perspektyvos“ (p. 221–330). Svarbu nurodyti, kad kiekvienoje dalyje, be jos pavadinime išryškintos tyrimų temos, galima įžvelgti, mano nuomone, vieną iš esminių šiame straipsnių rinkinyje nagrinėjamų temų – įvairiuose kultūriniuose, socialiniuose ir politiniuose kontekstuose analizuojamą moters savivokos procesą. Arba įvairių socialinių luomų (valstiečių, bajorių), socialinių grupių (inteligentių, darbininkių), įvairia kūrybine raiška užsiėmusių moterų galvojimą ir veikimą. Turbūt neatsitiktinai sąvoka „savivoka“ vartojama keturiuose straipsnių pavadinimuose ir, ko gero, kiekvieno tyrimo turinyje. Galbūt net dėsninga ir logiška, kad taip kreipiant tyrimą, šalia straipsnių publikuojamas ir šaltinis. Jis taip pat reikšmingas moterų savivokos dokumentas. Avižinienė parengė egodokumento, kurio originalas saugomas Lietuvos ypatingajame archyve, publikaciją „A. Kazanavičienės atsiminimai apie vaikystę ir mokslo metus Mintaujoje“ (p. 344–386) bei šią publikaciją aptariantį tyrimą „Aldonos Didžiulytės mokslo metai Mintaujoje“ (p. 333–343). Publikacija vertinga keletu aspektų. Pirmiausia todėl, kad „mūsų kultūrinėje ir mokslo apyvartoje [atsiminimais] pasinaudota vos vieną kartą“ (p. 333). Taigi tai Lietuvos istoriografijoje beveik nefunkcionavę atsiminimai. O jie įdomūs, iškalbingi ir dėl turinio (šį aspektą pabrėžė jų parengėja ir komentarų autorė), ir dėl jų rašymo konteksto (sovietinės Lietuvos 6 ir 7 dešimtmečiai). Perskaičius šiuos atsiminimus, galima svarstyti, kurią moterį ir kodėl jie reflektuoja: ar tą, kuri sovietinėje Lietuvoje aprašo dešimtmečių senumo įvykius, ar tą, apie kurią rašoma. Aldonos Didžiulytės (1888–1968) atsiminimai savitai papildė reikšmingos Lietuvos Atgimimo epochos moters – Liudvikos Didžiulienės-Žmonos – atsiminimus, kurie pirmą kartą publikuoti 1926 m., o dar kartą – 1996 m., ir kuria savarankišką daugiaprasmią pasakojimą.

Aptardama šį straipsnių rinkinį nesileisiu į kiekvieno tyrimo analizę. Manau, kad svarbiausia rinkinį matyti ir skaityti kaip visumą, svarbu sekti sudarytojų siūlomą jo logiką, kad atsiskleistų šiam straipsnių rinkiniui keltas tikslas – „[m]oterų istoriją, literatūrą, pasirinkimus pamatyti kaip priklausančius platesniam – socialiniam, kultūriniam – Vakarų Europos kontekstui, pavienius reiškinius pristatyti kaip proceso dalį, įvertinti juos iš pačių moterų pozicijos“ (informacija ant galinio knygos viršelio). Kiekvienas straipsnis knygoje, taip pat šaltinio publikacija, yra įdomus ir naujas akademinis tyrimas, o jų visuma, straipsniuose analizuojamų problemų persidengimai, pasikartojimai praplečia ir papildė tiriamojo objekto vaizdą, iš dalies padeda nepastebėti pasitaikančių tekstų netolygumų. Nepaisant jų, daugumos straipsnių susietumas, vienas kito papildymas, artėja prie monografinio tyrimo vientisumo.

Taigi neabejotinas šios knygos privalumas yra tekstų dermė, leidžianti įvairiapusiškiau pamatyti ir apmąstyti publikuojamus tyrimus. Tokie dialogą kuriantys tyrimai yra Olgos Mastianicos straipsnis „Inteligento vaizdinys XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuviškajame viešajame diskurse: moterų balsas“ (p. 81–107) ir Nidos Gaidauskienės straipsnis „Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės moteriškosios savivokos slenkščiai“ (p. 283–316).

Pastarąjį tarsi papildo Jūratės Jasaitytės tyrimas „Lou-Andreas-Salomė moteriškosios savivokos labirintuose“ (p. 187–196). Žydronės Kolevinskienės tyrimas „Nuo Amerikos iki Lietuvos: moterų savivokos klausimai XX a. pirmosios pusės lietuvių spaudoje“ (p. 108–123) apie tarpukario moterų spaudą kaip jų savivokos išraišką taip pat susijęs su problemomis, aptartomis O. Mastianicos tyrime. Beje, O. Mastianicos tyrimas apie lenkakalbės bajorijos įsitraukimą į modernųjį lietuvių nacionalizmą¹ būtų buvęs naudingas Gabijai Bankauskaitei straipsnyje „Stefania Jabłońska: tarp kasdienybės rūpesčių ir savi-realizacijos“ (p. 166–186). Lijanos Šatavičiūtės-Natalevičienės straipsnis „Rankdarbystė tarpukario Lietuvoje: pomėgis, verslas, tapatybės įtvirtinimas“ (p. 124–147) galimas skaičiuoti kaip tekstas apie valstybės galią, jos siekį disciplinuoti ir orientuoti moterų veiklumą (verslumą) ir taip susisieja su Eglės Viskantaitės ir Eglės Kačkutės straipsniu „Lyties ir negalios sąveika Gabrielės Petkevičaitės-Bitės apysakoje *Vilkienė*“ (p. 240–257), kuriame, taikant feministinės sąveikos teorijos prieigą, aptariama diskriminuojanti valdžios galia. Organiškas ir įtikinamas minėtos teorijos taikymas konkrečiame tyrime leidžia ir kitą tyrimą matyti šios teorinės prieigos kontekste.

Svarbu nurodyti, kad straipsniuose įtikinamai ir pagrįstai naudotos įvairios teorinės prieigos, suteikusias galimybę formuluoti naujas išvadas. Pavyzdžiui, Jūratė Petronienė straipsnyje „Istorinių moterų vaizdavimas XIX a. Lietuvos moterų rašytojų kūryboje (Sofija Tyzenhauzaitė de Žuazel-Gufjė, Gabrielė Giunterytė-Puzinienė)“ (p. 223–239) vartoja „istorinės atminties teorinę sąvoką“ ir gilina ją į „jos vartojimo kontekstą humanitarinių tyrimų diskurse“ (p. 224). Jau minėjau E. Viskantaitės ir E. Kačkutės straipsnį, kuriame nuosekliai remtasi feministine sąveikos teorijos prieiga. Ramunė Bleizgienė straipsnyje „Šatrijos Raganos *Viktutė* – moteriška bildungsromano variacija“ (p. 258–282) taikė bildungsromano teoriją ir kvestionavo Lietuvoje įsitvirtinusią jo nuostatą. Gaidauskienė pasitelkė „kultūros sociologijos ir komparatyvistikos siūlomas metodologines prieigas“, tačiau tyrimas atliktas „jomis neapsiribojant (daugiaaspektės problematikos atveju pasiremiant kūno fenomenologijos įžvalgomis)“ (p. 286). Dalia Pauliukevičiūtė straipsnyje „Atpildo ir atgailos paieškos: derybos dėl Salomėjos Nėries“ (p. 317–330) taikė „atgailos archeologiją“. Be to, ji į tyrimą įtraukė ir vizualiuosius šaltinius – dokumentinio filmo apie spektaklį „Poetė“ medžiagą (p. 321). Pastebėtina, kad visame rinkinyje vizualieji šaltiniai (fotografijos, kitos iliustracijos) panaudoti itin organiškai. Pavyzdžiui, jie komentuojami tekste (Juozapo Paškausko (p. 70), Gaidauskienės (p. 292–293) tyrimuose) arba plačiau aptariami iš karto juos pateikus (Dalos Cidzikaitės straipsnyje (p. 207)). Manau, kad įvairaus pobūdžio šaltinių panaudojimas tyrimuose, jų interpretavimas konkrečiuose straipsniuose, taikant įvairias teorines prieigas, leidžia matyti lietuviškąją moterų istorijos turinį bendraeuropiniame kontekste. Dar kartą atkreipiant dėmesį į šią straipsnių rinkinį panaudotus šaltinius minėtina, kad į tyrimus įtraukiami naujai atrasti literatūros kūrinių autografai. Pavyzdžiui, Bleizgienė aptaria 2020 m. į Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštyną patekusį, iki tol dingusiu laikytą apysakos

¹ Mastianica, O., 2016. *Bajorija Lietuvių tautiniame projekte (XIX a. pabaiga–XX a. pradžia)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas; Mečislovas Davainis-Silvestraitis. *Dienoraštis 1904–1912*. Parengė O. Mastianica-Stankevič ir J. Venckienė. 2020. *Bibliotheca Archivi Lithuanici*, 11. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

Vikutė autografą (p. 258). Vertingi Juozapo Paškausko svarstymai apie atsiminimų kaip egodokumentų ypatumus (p. 63–65) straipsnyje „Gyvenimas tarp atminties ir faktų: modernybės patirtys moterų autobiografijose“ (p. 61–80), analizuojant „darbininkų ir kairiųjų aktyvisčių 18 autobiografijų ir atsiminimų tekstų, kurie buvo parašyti, surinkti ir sukaupiti sovietmečiu, dauguma 1950–1965 m., ir šiuo metu yra saugomi Lietuvos ypatingajame archyve“ (p. 63). Egodokumentų analizės kontekste minėtini saviti Gaidauskienės pastebėjimai apie Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės atsiminimus (p. 293), kuriuose aptikti ir „synchroninės savistabos pėdsak[ai]“, ir pastebimas jų stygius (p. 286).

Matydama ir vertindama straipsnių rinkinio vientisumą ir istoriografinį naujumą, vis dėlto kartais pasigedau atidumo vartojant sąvokas, nes kai kurios jų, mano galva, kuria įtampą su straipsnių rinkinio inovatyvia idėja, atspindi istoriografinius stereotipus. Taigi nesu tikra, ar reikėjo minėti „bajorišką atkaklumą“ (p. 183) Bankauskaitės straipsnyje „Stefania Jabłońska: tarp kasdienybės rūpesčių ir savirealizacijos“, abejoju dėl sąvokos „moteriškasis rusiškumas“ (p. 187–188) Jasaitytės straipsnyje „Lou-Andreas-Salomé moteriškosios savi-vokos labirintuose“, taip pat dėl „moteriško žavesio“ (p. 202, 204) ar „moteriško kuklumo“ (p. 214) apibūdinimų Cidzikaitės straipsnyje „Unės Babickaitės-Graičiūnienės-Baye dienoraštis – moteriškosios savivokos formavimo liudijimas“, jei tai nėra šaltinio ar istoriografijos kūrinio citata.

Straipsnių rinkinio vientisumą rodo ir knygos vaizdas (knygos dailininkas – Rokas Gelažius). Moterų istorijos studijų temą savitai ir iškalbingai išplečia knygos viršeliui ir jos dalims atskirti panaudotos Severijos Inčirauskaitės-Kriaunevičienės 2005 m. sukurtų kūrinių – kryželiu siuvinėtų surūdijusių kibirų dangčių – fotografijos („Gyvenimas yra gražus“ (fotografijos autorius Modestas Ežerskis) ir „Rudens kolekcija“ (fotografijos autorė Severija Inčirauskaitė-Kriaunevičienė)). Mano galva, šios fotografijos labai prasingos XXI a. akademiniam tyrimui apie moterų istoriją XIX a. antroje–XX a. pirmoje pusėje. Šiame kontekste prisimenu Mečislovo Davainio Silvestraičio dienoraščio įrašą. Jis 1906 m. lapkričio 1(13) d. rašė apie siuvinėjimą kaip apie moters išgyvenimo praktiką aukojant kūrybą. Rašyta, kad Lazdynų Pelėda, išmokusi siūti (siuvinėti) „džetus“², metė literatūrinį darbą ir atvyko į Vilnių dirbti, „noredama savo vaikus kaip geriaus išvesti“³.

Recenziją baigsiu pastebėjimu, kad šiuo straipsnių rinkiniu džiaugiausi, tyrimų detales tikslinau ir sudarytojas bei straipsnių autorės ir autorių klausinėjau per knygos pristatymą Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje 2024 m. gruodį. Be to, tebesaugau Karlos Gruodis Vilniaus universitete, Filologijos fakultete organizuoto seminaro (apie jį plačiau galima sužinoti šiame straipsnių rinkinyje, p. 9) medžiagą – Šv. Augustino, Simone de Beauvoir, Virginios Woolf ir kitų autorių vertimų į lietuvių kalbą kserokopijas. Netgi esu gavusi kurso, tada tik neoficialiai įvardyto *Feminizmo istorija*, išklauskos įskaitą. Taigi esu šališka istorikė.

² T. y. suknelės papuošimas, tarpinis variantas tarp dirbtinės bižuterijos ir siuvinėjimų; juostelės iš juodų karolių, pritvirtintų prie medžiagos. Žr. Mečislovas Davainis-Silvestraitis. Dienoraštis 1904–1912. Parengė O. Mas-tianica-Stankevič ir J. Venckienė. 2020. *Bibliotheca Archivi Lithuanici*, 11. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, p. 203–204.

³ *Ibid.*